
محمد رضا شفیعی کدکنی

با چراغ و آینه

در جستجوی ریشه‌های تحوّل شعر معاصر ایران

انتشارات سخن، تهران

فهرست مطالب

۱۵	یادآوری
۱۷	حرفِ اوّل
۲۷	چشم‌اندازی دیگر
۳۶	دگرگونی در نهادهای اجتماعی
۳۷	دگرگونی در اقتصاد
۴۰	اصلاحات عباس میرزا
۴۲	آزادی
۴۶	آرمانِ ملیّی
۴۸	میهن‌پرستی
۵۳	اندیشهٔ اتحاد اسلامی
۵۷	دعوت نه سوسیالیسم
۵۸	ستیر نا جهان‌حوارگان
۶۱	نقدِ دین یا تحدّدِ دینی
۶۳	نقدِ حرافات
۶۶	زبدقه و الحاد
۶۹	پلورالیسم دینی
۷۴	دین و بیروهای مدهی
۸۱	مسألهٔ رن

۲۲۸	سهم کشورهای اروپایی	۸۸	نحستین شعرهای انتقادی و سیاسی
۲۳۵	صف آرانی دانشکده / آرادستان	۸۹	مذهب و شعر مدهنی
۲۴۱	دگرگویی ساحت و صورت‌ها	۹۲	خصایص عمومی ادب درباری در عصر مقارن مشروطیت
۲۴۱	در برحورد نا فرنگ	۹۴	انواع ادبی در عصر مشروطیت
۲۴۳	نحستین ترجمه‌ها	۹۹	شعر تعلیمی در عصر مشروطه
۲۴۵	بهصت ترجمه	۱۰۲	شعر کودکان
۲۴۸	آعار ترجمه شعر فرنگی	۱۰۴	چهره‌های نقد ادبی
۲۵۰	ار نحستین ترجمه‌های شعر فرنگی	۱۱۰	یکی از بیانیه‌های شعری مشروطیت
۲۵۱	میکادو نامه	۱۱۲	شعر حماسی و قومی
۲۵۱	ار قدیمی‌ترین ترجمه‌های فابل اروپایی	۱۱۴	ربان شعر مشروطیت
۲۵۳	تأثیر ربان‌های فرنگی	۱۱۶	هسحر نقد سستی در این عصر
۲۵۴	اثر ادبیات فراسه در فارسی	۱۱۹	پیشاهگان تحوّل
۲۵۷	مکتوب بيشانور	۱۲۰	۱ میرزا فتحعلی آخوندزاده (۱۲۹۵-۱۲۲۸)
۲۵۸	طهور اسطوره‌های یونانی و ژمی	۱۲۴	۲ میرزا ملکم خان ناطم‌الدوله (۱۳۲۶-۱۲۴۹)
۲۶۰	دگرگویی رمرها در شعر فارسی	۱۲۸	۳ سید جمال‌الدین اسدآنادی (حدود ۱۲۵۴-۱۳۱۵ هـ ق)
۲۶۶	رابطه ترجمه و تعبیر سسک‌ها	۱۲۹	۴ میرزا آقاجان کرمانی (حدود ۱۲۷۰-۱۳۱۴ هـ ق)
۲۷۵	قطعه ادبی	۱۳۰	۵ عبدالرحیم طائف (۱۲۵۰-۱۳۲۹ هـ ق)
۲۷۵	«نوشتن» شعر به‌حای «سرودن»	۱۳۱	سفرنامه میرزا ابوطالب اصفهانی لدبی
۲۷۷	اصطلاح شعر آراد و شعر سپید	۱۳۵	سفرنامه میرزا صالح شیرازی
۲۸۴	تأثیرات بلاعت شعر فرنگی	۱۳۶	سفرنامه حسرومیرا
۲۸۶	توراتیات	۱۳۷	سفرنامه آخونداناشی
۲۹۰	مراحل تحوّل در ربان شعر	۱۳۹	حای پای شعر فرنگی
۲۹۶	بیابیه‌های شعری	۱۴۸	مراحل آشنایی ما نا شعر فرنگی
۲۹۹	تحوّل بیابیه‌ها در ارتباط نا ترجمه	۱۴۹	دوره اول
۳۰۴	تأثیر شعرای اروپایی	۱۹۸	کوششگران راه

۴۷۱	محمدحسین شهریار	۳۰۶	چند شاعر فرنگی
۴۷۹	درباره شعر رهی	۳۰۷...	لورکا
۴۸۵	گلچین گیلانی	۳۰۸	سَن ژون پرس
۴۸۹	پرویز حالبری	۳۱۰	درباره ربا شعر امروز
۴۹۶	مهدی حمیدی		
۵۰۳	فریدون تولّی	۳۱۹	سفر ار سَنت به بوآوری
۵۱۰	احمد شاملو	۳۲۰	ادیب پیشاوری
۵۳۳	فریدون مشیری	۳۲۶	I رنگی نامه
۵۴۱	درباره حجم سر	۳۳۰	II آثار
۵۵۰	احوان، اراده معطوف به آزادی	۳۳۰	III اسلوب شاعری
۵۶۳	فروع فرحزاد	۳۳۵	ادیب الممالک
۵۷۴	شعر در ورن هجایی	۳۳۷	صُلحیة تلّد
۵۷۹	وثوق الدوله و شعر فرنگی	۳۴۶	ادیب پیشاوری، در حاشیة شعر مشروطیت
۵۸۱	رار بیمش	۳۵۹	سید اشرف الدین گیلانی
۵۸۷	شاهین و بیانیه های شعر فرنگی	۳۶۷	ایرج میرزا
۵۹۳	شعر حدولی	۳۷۲	ایرج و شعر فرنگی
۶۰۷	نقش تاریخی و حلاقیّت فردی	۳۷۷	علی اکبر دهخدا
			بهار
۶۱۹	چند پیوست	۳۸۱	عارف قروبی
۶۲۰	بحستین گامها در راه تحوّل شعر معاصر	۳۹۲	میرزاده عشقی
۶۴۱	تلّقی قدما ار وطن	۴۰۴	ابوالقاسم لاهوتی
۶۷۲	شمایل عرب فارسی در فرنگ	۴۲۰	فرّحی یردی
۶۸۴	دیل بر این گفتار	۴۲۹	فرورا نهر و شعر
		۴۳۸	بیما یوشیح
۶۹۶	حرف آخر	۴۵۱	معحرة پروین
۶۹۹	فهرست راهما	۴۵۹	محمدعلی افراشته
۷۴۹	فهرست مراجع	۴۶۶	

حرفِ اوّل

وقتی عموماً «نا چراغ و آیه» را برای این کتاب برگزیدم به مصراعِ درحشایی از سلیم تهرانی (شاعر عصر صفوی) می‌اندیشیدم که گفته و حَسَبِ حالِ رورگارِ ماست
در شب، چراغ آیه خاموش می‌شود

و اندک‌اندک به چراغ و آیه رسیدم در آن رمان به کتاب آرامر هیچ گونه توجّهی نداشتیم، نا این که آن کتاب را سال‌ها قبل از سقوطِ سلطنت، در آکسفورد، خوانده بودم بعد از آن که این نام در جلدِ حا آگهی شد، به یاد آوردم که آرامر در ۱۹۵۳ عموماً کتابِ خویش را «آیه و چراغ»^۱ بهاده است برای موضوعی که او در نظر داشته، عموماً ژرف و دلپذیری است آرامر به تحولات ادبِ انگلیسی، از نوکلاسیسیسم تا رمانتیسیسم پرداخته است و آنچه را که در نوکلاسیسیسم «محاکاتِ واقعیت»^۲ است در تمثیل «آیه» دیده و آنچه را که در رمانتیسیسم بارتابِ جهان در دهسِ هرمد است، به صورت «چراغ»

مدت‌ها در این اندیشه بودم که نام دیگری برای این کتاب انتخاب کنم، ولی دیدم در تمام ربان‌های دنیا عموماً مشترک یا مشابه برای بسیاری از کتاب‌ها وجود دارد حدّ بهایی کار این خواهد بود که بگویند فلاسی این عموماً را نا توجّه به کتابِ آرامر بر کتابِ خود بهاده است باشد! چه ریایی دارد؟ بخصوص که موضوع این کتاب در ارتساطِ نا ادبیاتِ فارسی، همان مرحله‌ای است که آرامر در ادبیاتِ فرنگی ندان پرداخته است عموماً از مرحله نوکلاسیسیسم به سوی رمانتیسیسم و صمیم و تشاحه‌های آن بعدها

1 M H Abrams, *The Mirror and the Lamp Romantic Theory and the Critical Tradition*, 1953

2. mimetic imitation of reality

انوالفصل بیهقی «در همه کارها ناتمامیم» در آستانه مشروطیت، ما بر لبه این پُل ایستاده بودیم چند گامی بپوشیدیم و راه رفته بودیم مصلحت ندیدیم که عبور انجام شود نارگشتیم، که اکتشاف چاه‌های نفت و میدان‌های گار در راه بود. هستند کسانی که معتقدند اطلاق کلاسیسیسم و رمانتیسیسم بر ادبیات مشرق اسلامی، از سیاد، روا بیست شاید هم حق نا آنها باشد

قدیم‌ترین فصل‌های این کتاب مربوط به حدود نیم قرن پیش از این است، یعنی در ۱۳۴۲ نوشته شده و در همان هنگام بپوشیدیم یافته است و تازه‌ترین فصل‌های آن در همین سست سال اخیر، و فیه ما فیه^۱

ممکن است کسانی، در این کتاب، به مواردی از تناقض بر حورد کسد نا در نظر گرفتند شرط «وحدتِ رمان» - که یکی از شرایط هشتگانه تناقض منطقی است - آن مسأله، خود به خود، حل می‌شود وقتی نمونه‌های منطقی را برای احاره چاپ می‌خواندیم، تحولات روحی و ذهنی خودم را بر اوراق این کتاب پیش چشم می‌دیدم دو کار ممکن بود یکی هماهنگ کردن و تعدیل داورهای و حذف بعضی فصول و نام‌ها و دیگری صرف نظر از آن ترجیح دادم که تعبیری داده نشود و اگر تناقضی وجود دارد به عنوان شاه‌ای از تحولات فکری نویسنده در «رمان» تلقی شود و بر حای بماند گذشته از عمر پنهان‌ساله بعضی مقالات این کتاب، فصول آن بپوشیدیم که پانزده سال در چایخانه بوده است^۱ داستان آن خود حکایتی است شیرین که حای نقل آن در این مقدمه کوتاه نمی‌تواند باشد

بخش اصلی حرف‌های این کتاب حاصل تأملات تحسینی نویسنده است درباره موضوعات مختلف و شاعران مذکور در کتاب این که دیگران در این رسه چه گفته‌اند، به هیچ روی مد نظر نبوده است هرچه هست، درست یا نادرست، تلقی نویسنده است از آن مسائل و از آن شاعران

بعضی از بخش‌های این کتاب «درسنامه» است در آن سال‌هایی که من در دانشگاه تهران عهده‌دار تدریس ادبیات مشروطیت و معاصر بوده‌ام. دوره آن شاید دوسه ترم

متوجه شدم که آرامر هم این استعاره یا تمثیل را از سخن Edith Wharton (۱۸۶۲-۱۹۳۷) گرفته که گفته است «دو راه از برای روشنگری وجود دارد یا تمعی شدن و یا آیه‌ای که روشنی شمع را نارتاب می‌دهد»^۱ پس از آن‌ها که موضوع اصلی این کتاب نارتاب ادبیات و شعر معرب‌ریمین در شعر فارسی است، چه مانعی دارد که عوان این کتاب هم متأثر از یک کتاب فرنگی تلقی شود؟

در ایران کلمه رمانتیسیسم و رمانتیک کلمه محترمی تلقی نمی‌شود این امر بیش از آن‌که به آراء البوت و هجوم او به رمانتیسیسم انگلیسی مرتبط باشد تحت تأثیر تلقیاتی بعضی از ناقدان ژدائف^۲ طرفدار رئالیسم سوسیالیستی در سال‌های بعد از شهریور ۱۳۲۰ و مطبوعات آن دوره است^۳، حال آن‌که رمانتیسیسم یکی از بزرگ‌ترین جریان‌های ادبی است که در تاریخ ادبیات و هنر بشری ظهور کرده است گوته، شیلر، هگنو، لیک^۴، کالریج، لرماتف، پوشکین، ادگار پو، مورارت، تهنون، واگنر و از منظر هلدلین، همه و همه، رمانتیک‌اند و به تعبیر استاندال، تمام نویسندگان بزرگ رمانتیک‌اند بودلر یا را از این فراتر نهاده و رمانتیسیسم را برابر مدرنیسم دیده است^۵ اعتراف می‌کنم که من هم، گاه، در اوراق این کتاب تحت تأثیر همس‌گونه تلقیاتی، در برابر اصطلاح رمانتیک، لحنی مناسبی نداشته‌ام. می‌توانستم به یا کساری عبارات خودم در باب رمانتیسیسم بپردازم ما هور سیادهای عقلانی و تاریخی رمانتیسیسم را تحریر نکرده‌ایم و از پُل اومانیسم - که شرط اصلی است - حرأت نکرده‌ایم که عبور کنیم، همان بهتر که بگویم به تعبیر

1 Familiar Quotations, p 865

2 Critical Survey of Literary Theory, vol 1, p 446

3 Zhdanov, Andrei Aleks Androvich (1896 1948) رحل سیاسی روس

۴ نمونه سزار مودب و بحیب آن را در نقدی که رنده‌نادر مرصای کیوان بر آهنگ‌های هراموش شده احمد ساملو، در مجله جهان نو، سال سوم، شماره دوم، فروردین ۱۳۲۷، ص ۳۷، بوسه است، می‌توان دند که می‌گویند «اسعار ساملو از هند رمانسیسم و اندالسیسم رها سنده است وی نا حواسنه نا بوانسه است که از حگ اردهای «رومانسیسم» رهایی نابد و گاهی هم که برای آردی خود از «رومانسیسم» کوسس کرده و حواسنه است به «رالیسم» نگراند - و اس کوشس در شعرهای «سب» و «فصه‌ای نه ناره» آسکار است - نار اردهای «رومانسیسم» او را نا نفس افسوس‌کننده خود نه کام حوسس کسند است»

5 Blake, William (1757 1827) ساعر و هنرمند انگلیسی

6 Critical Survey of Literary Theory, vol 4, p 1696 7